

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

УДК 342.56:347.91/.95

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.3.18>

ТРАНСПАРЕНТНІСТЬ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Андронов Ігор Володимирович,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

У статті розкрито зміст транспарентності судової влади як одного з найважливіших світових та європейських стандартів правосуддя в умовах діджиталізації цивільного судочинства в Україні. Транспарентність розглянуто як ефективний стримуючий чинник у боротьбі з корупцією та зловживанням владою у судовій системі, який забезпечує можливість здійснення громадського контролю за відправленням правосуддя, та встановлено її вплив на реформування судової вітчизняної системи.

Охарактеризовано зв'язок транспарентності судової влади із гласністю, доступністю правосуддя та деякими іншими принципами цивільного судочинства. Окреслено деякі проблеми висвітлення процесу судового розгляду та результатів вирішення справи у засобах масової інформації, особливо у резонансних справах. Наголошується на важливості розширення електронних сервісів, що покращують зв'язок судів із громадянами, полегшують комунікацію між ними та сприяють доступності звернення за судовим захистом.

Проаналізовано низку рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи щодо підвищення рівня діджиталізації правосуддя та застосування інформаційних технологій у судочинстві. Наголошується на існуванні значного впливу транспарентності на відкритість та доступність судової діяльності, її зрозумілості для широкого кола осіб, що підвищує авторитет судової влади.

Впровадження єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи у діяльності судів розглядається як важливий етап на шляху діджиталізації правосуддя, що в перспективі приведе до формування так званого комбінованого судового процесу, коли частина процесуальних дій вчиняються процесуальними суб'єктами онлайн, а інша їх частина – офлайн. При цьому важливо, щоби процесуальне законодавство надавало учасникам судового процесу можливість вибору способу вчинення щодо більшості процесуальних дій. Доведено, що на сучасному етапі розвитку судової системи оптимальною слід вважати саме таку процедуру, яка дозволяє максимально використати інформаційні технології в судовому процесі, водночас забезпечуючи можливість отримання судового захисту громадянами, які з різних причин не мають доступу до необхідних технологій.

Ключові слова: правосуддя, цивільний процес, гласність, відкритість, прозорість, цифровізація судового процесу.

Andronov Ihor. Transparency of the judiciary in the conditions of digitalization of civil judicial proceedings

This scientific article reveals the content of the transparency of the judiciary as one of the most important world and European standards of justice in the context of digitalization of civil justice in Ukraine. Transparency is seen as an effective deterrent in the fight against corruption and abuse of power in the judiciary, which provides an opportunity for public control over the administration of justice and established its impact on the reform of the domestic judicial system.

The connection between the transparency of the judiciary and publicity, access to justice and some other principles of civil procedure is described. Some problems of coverage of the trial and the results of the case in the media, especially in high-profile cases, are outlined. The importance of expanding electronic services, which improve the communication

between courts and citizens, facilitate communication between them and facilitate access to justice, is emphasized.

A number of recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe to increase the level of digitalization of justice and the use of information technology in the judiciary are analyzed. Emphasis is placed on the existence of a significant impact of transparency on the openness and accessibility of judicial activity, its comprehensibility for a wide range of people, which increases the authority of the judiciary.

The introduction of a single judicial information and telecommunication system in the courts is considered an important step towards the digitalization of justice, which in the long run will lead to the formation of the so-called combined trial, when part of the proceedings are performed online and the other offline. It is important that procedural law gives litigants the opportunity to choose the course of action for most procedural actions. It is proved that at the current stage of development of the judicial system the optimal procedure should be considered one that allows maximum use of information technology in litigation, while providing the opportunity to obtain judicial protection by citizens who for various reasons do not have access to necessary technologies.

Key words: justice, civil process, publicity, openness, transparency, digitalization of litigation.

Неможливо переоцінити значення ефективного судового захисту для сталого розвитку суспільних відносин. Справедливе вирішення правових спорів, внесення юридичної визначеності у правовідносини сторін є обов'язковою ознакою сучасної держави та умовою її входження до європейського співтовариства як повноправного партнера.

У науковій літературі цілком справедливо наголошують на тому, що транспарентність є базовою властивістю політичної влади загалом, яка забезпечує розвиток демократії, громадянського суспільства шляхом відкритості дій різних гілок влади, процедури прийняття політичних рішень та активізації суспільного контролю за діяльністю органів державної влади та управління [1, с. 177].

Транспарентність – синонім публічності, відкритості у досить широкому його розумінні. Транспарентність судової влади означає не лише створення державою умов для вільного доступу до публічної інформації з метою підвищення обізнаності суспільства про різні сторони діяльності судових органів, а й формування механізмів зворотного зв'язку, коли громадянське суспільство має змогу впливати (у законний спосіб) на діяльність судів, підвищуючи її ефективність. Тобто зв'язок, комунікація між судовою владою та суспільством мають бути двосторонніми.

О.З. Хотинська-Нор слушно відзначила два важливих чинники, які зумовлюють важливість транспарентності органів судової влади у сучасному світі, такі як:

1) зростаюче значення судової влади, що вимагає, відповідно, більшого соціального контролю; 2) загальносвітова тенденція боротьби із корупцією [1, с. 178].

Транспарентність судової влади – один із важливих засобів подолання корупції та зловживання владою, адже суспільний контроль дисциплінує суддів, а потенційна можливість широкого висвітлення у засобах масової інформації корупційних схем, протиправної діяльності тих чи інших посадових осіб, розміщення всіх судових рішень у відкритому реєстрі в мережі Інтернет є доволі ефективним стримуючим, превентивним засобом. Образно кажучи, будь-які «темні» справи розчиняються під світлом прожекторів ЗМІ. Таким чином, транспарентність судової влади є передумовою ефективності будь-яких реформ судової системи, адже корупція вважається головною перешкодою успіху таких реформ.

Судова влада у демократичній державі має бути потужним засобом стримування свавілля з боку законодавчої та виконавчої влади. Водночас, набираючи силу, судова влада також потребує стримування. А як відомо у фізиці, силу може стримати лише інша сила. Тому, крім механізмів стримувань та противаг, що існують усередині самої державної влади, важливим чинником забезпечення верховенства права у державі є розвинене та активне громадянське суспільство, інститути якого здатні забезпечити ефективний громадський контроль за діяльністю органів державної влади.

Громадський контроль – неодмінна умова нормального функціонування держави та гарант демократизації всіх державних структур [2, с. 114]. Існування належного громадського контролю не лише перешкоджає різним зловживанням у діяльності судових органів, а й легітимізує результат такої діяльності в очах суспільства. Саме закритість судової влади, на думку науковців, перешкоджає створенню в Україні сучасної моделі взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства [3, с. 131].

На необхідності налагодження зв'язку судів із громадськістю у демократичному суспільстві наголошується у Висновку № 7 (2005) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи з питання «Правосуддя та суспільство», схваленому на шостому засіданні КРЕС (Страсбург, 23–25 листопада 2005 року), документ № CCJE (2005) ор. № 7 [4, с. 226–240]. Рекомендації щодо напрямів побудови комунікації судів із громадськістю, зокрема на рівні співпраці із закладами освіти, у спілкуванні з учасниками судових процесів та ЗМІ тощо, які містяться у названому висновку, можуть бути дійсно корисними під час їх практичної реалізації.

У юридичній літературі неодноразово наголошувалося на тому, що принцип транспарентності є об'єднальним принципом, який включає різні елементи: гласність, публічність, відкритість, прозорість. Названі елементи близькі за значенням, але не ідентичні, кожен із них пов'язаний із певною стороною в організації або діяльності судової влади [5, с. 26; 2, с. 114–115; 6, с. 10]. Дійсно, гласність, або, за прийнятою у Європейському суді з прав людини термінологією, публічність судового розгляду впливає виключно на процесуальну сторону діяльності судів, тоді як транспарентність охоплює значно ширше коло питань: від формування суддівського корпусу (обрання конкретних осіб на посаду судді та пов'язаних з цим проблем доброчесності окремих претендентів на ці посади) до притягнення суддів до юридичної відповідальності.

Гласність сучасного судового процесу нерозривно пов'язана з проблемою висвітлення процесу судового розгляду

та результатів вирішення справи у ЗМІ, особливо у резонансних справах. Варто погодитись із П.І. Каблаком у тому, що розвиток інформаційного суспільства, підвищення ролі та значення засобів масової інформації у формуванні світогляду громадян поставили органи державної влади, в тому числі судову владу, перед необхідністю формування інформаційної політики, створення умов щодо відкритості та прозорості своєї діяльності [7, с. 114]. Водночас усе ще залишається проблема тиску на суд, яка інколи призводить до вкрай негативних явищ, коли ходом судового процесу фактично керують ЗМІ, а не суддя. Такі випадки повністю нівелюють увесь позитивний ефект від гласності судового процесу, оскільки порушують основні засади діяльності суду: незалежність та неупередженість, що в кінцевому результаті призводить до порушення принципу справедливості відправлення правосуддя.

У цьому контексті нерідко можна почути думку про цілковиту заборону відеозйомки та фотографування під час судових процесів у США. Це твердження ґрунтується на положенні ст. 53 Federal Rule of Criminal Procedure, що закріплює загальне правило про заборону фотографування та відеотрансляції судового розгляду із зали суду. Ця теза вже була спростована, зокрема, у публікації О. Писарева, який відзначив, що «це менш ніж напівправда. Якщо точніше, істини тут лише на 2%. Зйомка заборонена у федеральних судах, а в більшості судів штатів, які розглядають 98% справ, – дозволена» [8]. Насправді особливістю правової системи США є те, що в них існують різні правила щодо використання технічних пристроїв фіксування ходу судових процесів у різних штатах та різних судових інстанціях. Ці правила можуть стосуватися окремо портативних пристроїв для осіб, присутніх в залі судового засідання, й окремо для ЗМІ. Обмеження можуть стосуватися кількості технічних пристроїв, що одночасно знаходяться в залі судового засідання, їх розміщення, штучного освітлення під час зйомки, окремих категорій справ, у яких фіксування не дозволяється, тощо. Інколи фіксування можливе лише з дозволу суду та за згодою сторін справи. Тобто аргументація протидії висвітленню

ходу судових процесів за допомогою технічних засобів фото-, звуко- чи відеофіксування наявністю відповідної практики у країнах розвиненої демократії, зокрема США, не витримує критики. Усунення можливого негативного впливу ЗМІ на судочинство варто досягти впорядкуванням та докладною регламентацією порядку висвітлення ходу судових процесів, а не повною забороною їх фіксування.

Звичайно, зв'язок транспарентності судової влади із принципами цивільного судочинства не обмежується лише гласністю. Наприклад, В.М. Пилаєва слушно відзначила, що принцип законності виступає гарантією реалізації принципу транспарентності на практиці [9, с. 65]. Н.І. Крючко стверджує про існування безпосереднього зв'язку між транспарентністю (за термінологією автора – відкритістю) судової влади та принципом юридичної визначеності [10, с. 103]. Л.М. Ніколенко наполягає на неабиякій важливості забезпечення транспарентності судової влади для гарантування самостійності суду [5, с. 28]. Асамостійність у прийнятті владних рішень – необхідна умова забезпечення принципу незалежності судової влади.

Проте найбільш тісний зв'язок, на наш погляд, транспарентність судової влади має із принципом доступності правосуддя, адже відкритість та доступність – взаємозалежні характеристики. Такий зв'язок проявляється на різних рівнях: від доступності інформації про графік роботи суду, прийомні години роботи працівників апарату суду, що полегшує звернення громадян до суду, економить їх час; до створення різних інформаційних ресурсів, які не лише дають можливість в онлайн-режимі контролювати просування розгляду власної справи в суді, знайомитися з матеріалами власної справи, не виходячи з дому чи власного кабінету, отримувати електронною поштою копії судових рішень чи знайомитися з ними в єдиному реєстрі у мережі Інтернет, а й навіть забезпечити можливість звернення до суду та здійснення частини процесуальних дій в онлайн-режимі, коли участь судді необхідна лише на окремих етапах розгляду справи або взагалі не потрібна.

Сучасні органи влади взагалі та органи судової влади зокрема повинні поєдну-

вати, здавалося б, непоєднувані речі: управління і сервіс. Судди повинні бути максимально наближені до суспільства та створювати комфортні умови взаємодії з ними на всіх рівнях судової системи та на всіх етапах розгляду і вирішення судових справ. Наявний рівень розвитку інформаційних технологій дає змогу поступово перевести судочинство в інформаційний простір, що виводить транспарентність судової влади на новий, раніше недосяжний рівень. Розвиток технологій надає безмежну кількість інформаційного інструментарію, який може значно прискорити й полегшити роботу судді та адвоката і підвищити її ефективність. Не використовувати нові можливості, які надає технічний прогрес, – нерозумно і безвідповідально.

На необхідності підвищення рівня діджиталізації правосуддя наголошувалося у цілій низці рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи: Рекомендація № R (95) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо відбору, обробки, представлення та архівації судових рішень у правових інформаційно-пошукових системах (прийнята Комітетом Міністрів 11 вересня 1995 р. на 543-му засіданні заступників міністрів); Рекомендація Rec (2001) 2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо побудови та перебудови судових систем та правової інформації в економічний спосіб (ухвалена Комітетом Міністрів 28 лютого 2001 року на 743-му засіданні заступників міністрів); Рекомендація Rec (2001) 3 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо надання громадянам судових та інших юридичних послуг із використанням новітніх технологій (ухвалена Комітетом Міністрів 28 лютого 2001 року на 743-му засіданні заступників міністрів); Рекомендація Rec (2003) 14 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо функціональної сумісності інформаційних систем у сфері юстиції (ухвалена Комітетом Міністрів 9 вересня 2003 року на 851-му засіданні заступників міністрів); Рекомендація Rec (2003) 15 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо архівації електронних документів у правовому секторі (ухвалена Комітетом Міністрів 9 вересня 2003 року на 851-му засіданні заступників Міністрів)

та додатки до них [4, с. 242–286]. Також вартим уваги є Висновок № 14 (2011) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя та інформаційних технологій (прийнятий КРЕС на 12-му пленарному засіданні (Страсбург, 7–9 листопада 2011 року) [4, с. 287–292].

Транспарентність робить судову діяльність відкритою та зрозумілою для широкого кола осіб, а це приводить до підвищення доступності судового захисту. Переходячи в онлайн-простір, суд починає розмовляти з громадянами зрозумілою для них мовою за допомогою адаптованих програмних засобів. Судді поступово перестають здаватися закритою кастою, з якою звичайна пересічна людина може спілкуватися лише через вартісного адвоката.

На фоні зростаючої популярності ODR-платформ постає питання про запровадження аналогічних засобів вирішення спорів у межах судової системи. Судова система повинна бути здатна відповідати на сучасні виклики та постійно самовдосконалюватися, щоб на рівних конкурувати з альтернативними інститутами врегулювання спорів, що постійно розвиваються. Так, наприклад, британський суддя Лорд Годж (Lord Hodge) описав ідею створення Суду Онлайн Рішень (Online Solutions Court (OSC)), який дає можливість за допомогою інформаційних технологій вирішувати цивільні справи з незначною ціною позову без допомоги адвокатів. Основним здобутком такої системи є розроблення технології онлайн-сортування (online triage), що дає змогу досліджувати справу шляхом автоматичного ставлення послідовних питань, кожне наступне з яких визначається відповіддю позивача на попереднє. Таким чином без допомоги адвоката формується позовна заява, яка відповідає всім формальним вимогам. Подібне онлайн-сортування має бути першим етапом розгляду справи у будь-якому суді онлайн-рішень [11].

Важливим етапом на шляху посилення транспарентності судової влади та підвищення доступності правосуддя через його діджиталізацію є закріплення на законодавчому рівні та поступове впровадження у діяльність українських судів Єдиної

судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС).

Результатом повноцінного впровадження ЄСІТС у діяльність судів повинен стати комбінований судовий процес, або, як його інколи називають у юридичній літературі, гібридна форма врегулювання спору, коли процесуальні дії вчиняються частково онлайн, частково – офлайн [12, с. 114]. При цьому процесуальне законодавство в цьому питанні надає учасникам судового процесу можливість вибору. Таку форму на сучасному етапі розвитку судової системи можна назвати оптимальною, оскільки вона дає змогу максимально використати інформаційні технології в судовому процесі, водночас забезпечуючи можливість отримання судового захисту громадянами, які з різних причин не мають доступу до необхідних технологій.

Перспективним завданням є поступова автоматизація процесів, які можуть бути здійснені без втручання судді, що дасть йому можливість сконцентруватися на вирішенні складних питань. Наприклад, доцільним вбачається переведення наказного провадження майже в автоматичний режим. Можна змодельовати, як могло би виглядати максимально автоматизоване наказне провадження. Так, шляхом послідовних відповідей на прості запитання по суті справи може бути сформована заява про видачу судового наказу. Програма повинна бути здатна визначити підсудність справи та, будучи інтегрована до ЄСІТС, могла би бути здатна визначити в автоматичному режимі не лише суд, а й конкретного суддю, до якого й передати відповідну заяву. Програма не повинна пропускати користувача далі у разі неправильної відповіді на чергове питання. При цьому в стандартних випадках хід заповнення електронного формуляра може супроводжуватися поясненнями або підказками. Наприклад, у разі вибору заявником конкретної категорії справ наказного провадження програма повинна підказати, які докази мають бути в електронній копії додані до заяви, як оформити копію, де можна отримати відповідний доказ тощо. Якщо сума стягнення перевищуватиме допустимий розмір для наказного про-

вадження, програма повинна роз'яснити право заявника зменшити розмір стягнення до допустимого в наказному провадженні або звернутися до суду вже в порядку позовного провадження.

Участь судді в такому разі буде необхідна лише на етапі оцінки доданих до заяви судових доказів та ухвалення на цій основі процесуального рішення про видачу судового наказу чи про відмову в його видачі. При цьому формування відповідного судового рішення також може здійснюватися шляхом заповнення електронного формуляра.

За таких умов процес скасування судового наказу може бути ще більш автоматизованим та в деяких випадках взагалі не потребуватиме участі судді. Боржнику необхідно буде лише вказати номер справи та вибрати причину скасування судового наказу з наданих програмою варіантів. Програма сама повинна бути цілком здатна визначити дотримання строків звернення до суду та прийняти процесуальне рішення, копія якого направлятиметься в автоматичному режимі на офіційну електронну адресу учасників судового процесу. У разі існування законодавчих перешкод щодо подачі заяви про скасування судового наказу (наприклад, стосовно судових наказів про стягнення аліментів) електронний формуляр повинен містити таку інформацію та не передбачати фактичної можливості формування такої заяви. Втручання судді за таких умов може знадобитися лише у разі подання заяви про поновлення пропущеного строку звернення із заявою про скасування судового наказу.

Онлайн врегулювання спорів (Online Dispute Resolution – ODR) необхідно відрізнити від автоматичного врегулювання спору (Automated Dispute Resolution – ADR). Перший означає використання у процесі вирішення спору онлайн-засобів врегулювання спору, тоді як другий визначає джерело прийняття рішення у спорі. ADR є різновидом ODR, що передбачає генерування рішення у спорі за допомогою програмних засобів, штучного інтелекту (Automated Dispute Resolution

System – ADRS), тобто без участі «живого судді».

Як справедливо відзначається у п. 6 Висновку № 14 (2011) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя та інформаційних технологій (прийнятий КРЕС на 12-му пленарному засіданні (Страсбург, 7–9 листопада 2011 року), якщо судочинство буде сприйматися користувачами як суто технічний процес без його реальної та фундаментальної функції, здійснення правосуддя може стати повністю автоматизованим без участі людського фактору. Судочинство насамперед має містити людський фактор, оскільки тут йдеться про реальних людей та про вирішення їхніх спорів. Найвагоміше значення людський фактор має в оцінці поведінки сторін та їх свідків у судовому засіданні, що і становить складову частину роботи судді [4, с. 287–288].

Отже, можна зробити висновок, що використання інформаційних технологій у діяльності судів поступово приводить до посилення транспарентності судової влади та спрощує комунікацію між судами та суспільством.

Діджиталізація правосуддя спрощує та пришвидшує судові процедури, полегшує доступ до правосуддя, створює більш зручні та комфортні умови для роботи всіх учасників судового процесу, а тому наявна тенденція до більш широкого впровадження інформаційних технологій у судочинство є, безумовно, позитивною.

Водночас як кінцеву мету діджиталізації правосуддя не варто розглядати цілковитий перехід до розгляду судових справ без участі людини. Інформаційні технології повинні полегшувати роботу людини, а не замінити її. Доручати штучному інтелекту виконувати роботу замість людини можна лише в тих сферах, де є потреба у вчиненні точних, рутинних, механічних дій, або в роботі, що є небезпечною чи шкідливою для людини. Передати механізму право ухвалювати доленосні рішення стосовно людей означає визнати нездатність людини самостійно керувати власним життям.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Хотинська-Нор О.З. Транспарентність судової системи та адвокатури як чинник формування громадянської свідомості суспільства. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 176–182.
2. Гонтарев О.І. Генезис та сутність транспарентності в діяльності судової влади. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 112–121.
3. Олійник В.М. Теоретико-правова характеристика взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства: Дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2017. 246 с.
4. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства / ред. група: Д. Вон, І. Зарецька, С. Сученко, В. Валанчюс, Ю. Землицька (відп. ред.), К. Мадоян. Київ, 2015. 708 с.
5. Ніколенко Л.М. Транспарентність судової влади в умовах реформування. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 2 (67). С. 24–29.
6. Стребкова Е.Г. Принцип транспарентности судебной власти: конституционно-правовые вопросы: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2012. 28 с.
7. Каблак П.І. Взаємовідносини судової влади та громадськості (правові і організаційні аспекти): Дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2015. 211 с.
8. Писарев О. Камері тут місце. Про відмінність правил відеозйомки судового процесу у США та Україні на прикладі з практики. *Закон і Бізнес* [Електронне видання]. 2016. № 41. URL: https://zib.com.ua/ua/125831-pro_vidminnist_pravil_videozymki_sudovogo_procesu_v_ssha_ta.html.
9. Пилаєва В.М. Адміністративно-правові засади забезпечення транспарентності в діяльності органів виконавчої влади в Україні: Дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 245 с.
10. Крючко Н.І. Ознаки судової влади: Дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2019. 193 с.
11. Hodge P. Technology and the Law: The Dover House Lecture. 2020, London. URL: <https://www.supremecourt.uk/docs/speech-200310.pdf>.
12. Васирина Н.В. Перспективи впровадження онлайн-урегулювання спорів в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2019. Вип. 55. Том 1. С. 114–117.